

FURCSA IDŐK VOLTAK EZEK

Tatay Sándor, az ifjúsági író

Nos, a leghelyesebb tán, ha az ifjúsági író azonnal idézőjelbe teszem, hiszen eleve el lehetne töprengeni azon, hogy létezik-e ifjúsági író, létezik-e ifjúsági irodalom? A köznyelvben igen, használják is, magát Tatay Sándort például „a magyar ifjúsági irodalom egyik legjelentősebb alakjának” aposztrofálja a szerkesztő, Rónaszegi Miklós a Puskák és galambok című regény borítóján. Ugyanakkor sokszor hallhatjuk, hogy ilyen nincs, csak jó író van és rossz író, és köztük van, aki a fiatalabbaknak ír, vagy éppen nekik is. Mint mondjuk Weöres Sándor és Mándy Iván. Ha valaki csak a gyerekeknek ír, az gyanús.

Tévedés lenne azt hinni, hogy ez csakis nálunk hangozhat el. Az egyik legjelentősebb élő francia író, a már vagy harminc esztendeje Nobel-várományos Michel Tournier egyik legutóbbi könyvét éppen az ifjúsági irodalomnak szentelte (*Les Vertes Lectures*), ebben pedig „ifjúságinak” mondott szerzőkről beszél, akiknek „túl nehezen megfogalmazható igazságok vannak a birtokukban, ezért ezeket utazási, horgász-, vadász- vagy ártatlan szerelmi történetekbe rejtik el. És ha a felnőtt olvasók könnyűnek találják őket, és könyveiket a könyvtárak polcain a második sorba pakolják, akkor sikerült elérniük a céljukat: a képek betöltik szerepüket. Az ifjú olvasók ugyanis nem tévednek. Ők felfedezik ezeket a titokzatos, mély és szörnyű igazságokat, melyeket oly finoman csomagoltak be, és ezek táplálják az érzékenységüket.”¹

Ezzel egybecseng Astrid Lindgren szép mondása: „Egy gyerek egyedül a könyvével valahol bent a lélek titkos szobáiban saját képeket alkot, amelyek minden mást felülmúlnak. Ezekre a képekre az embereknek szükségük van. Azon a napon, amikor a gyerek fantáziája többé már nem tudja megalkotni őket, azon a napon az emberiség szegény lesz.”²

Ami Michel Tournier-t illeti, ő le is vonta a következtetést: híresebb könyveinek megírta az ifjúsági változatát is. És félreértés ne essék: a mondandó szintje azonos maradt, csak a hangnem változott, a filozófiai kérdések mélysége nem. Tournier ugyanis filozófusnak, filozófiatanárnak készült eredetileg. Nagyon sajnálatos, hogy bár a „komoly” regények, novelláskötetek szinte kivétel nélkül megjelentek magyarul, az ifjúságiak nem. Pedig pl. a *Péntek*, avagy a *Csendes-óceán végvidéke* című többszörösen díjazott regény (mely vagy harminc éve olvasható magyarul is) átdolgozása, a *Péntek*, avagy a *vadember élete* már nem, holott ez a mű szintén klasszikusnak, ajánlott olvasmánynak számít Franciaországban, elemző (+dossier) kiadása is van. Igaz, ott fontosnak számít a tankönyvírás is. Szakmai megbecsülése is van.

A magyar gyermek- és ifjúsági irodalomnak is jelentős múltja van. Elég belegondolnunk, hogy ha nem is túl gyakran, de már a reformkor nagy írói, költői is írtak gyermekverseket, meséket, az ifjúságnak szóló történeteket, elsősorban persze erkölcsi tanító célzattal. A 19. század második felében pedig az iskolázottság terjedésével jelentős piaca is lett az ifjúsági regényeknek, a kiadók is versengtek a viszonylag biztosan sikert és bevételt hozó írásokért. A didaktikus célzat megmaradt, követelmény is volt, ugyanakkor egyre fontosabb lett a kalandos történet, a színes leírás, érdekes jellemrajz, azaz többé-kevésbé a jókais stílus, elvégre Jókai lassan ifjúsági íróvá is szelídült a közönség szemében.

A huszadik században pedig az ifjú olvasó menedéket is nyújt az írónak, költőnek, akinek egyébként el kellene hallgatnia. Különösen igaz ez a negyvenes évek végére és az ötvenes-hatvanas évekre. Jelentős költők, írók számára megélhetést ad az ifjúsági irodalom, főleg azok számára, akik nem lehettek műfordítók. Talán nem túlzás mondani, hogy ezekben az időkben a magyar ifjúsági irodalom a legmagasabb szintű Európában: Weöres Sándortól Végh Györgyig, Kormos Istvánig, Illyés Gyulától Mándy Ivánig, Fekete Istvántól Szabó Magdáig írtak a gyerekek számára, rászoktatva őket az olvasás gyönyörűségére. Még ma is az ekkor felcseperedő nemzedékekből regrutálódik az olvasók nem kis része.

1./ M. Tournier: *Les Vertes lectures*. Paris. 2006. Flammarion.

2./ Idézi: Csokonai Attila: *Hófehérke és a berlini fiúk*. Bp. 2010. Kiss József Könyvkiadó. 5.

Ezekben az időkben kezdett írni a fiatalok számára Tatay Sándor is. Igazi debütálása e téren az 1955-ben megjelent Kinizsi Pál volt, mely rögtön elismerést is hozott számára. Ebben az időszakban általános volt, hogy a gyerekek elé lehetőleg népi származású példaképet állítanak, és erre az egyszerű molnárlegényből a főurak közé emelkedő Kinizsi figurája igen alkalmas tűnt. Tatay Sándor ráadásul élvezetes, friss nyelven, sztorizgatva meséli el a történetet, beleszővi az ismertebb anekdotákat is Mátyás királyról. Ezeket általában egy-egy szereplő meséli el, így elkerüli, hogy kilógjon a didaktikus lóláb, ugyanakkor megmarad és hatásos lesz az élőbeszéd elevensége. A rövid fejezetek, az apró történetekből való építkezés, valamint az a megoldás, hogy fontos szerepet ad egy mulatságos figurának, Bujkónak, a király lustájának, lehetővé teszi, hogy az olvasást éppen csak elsajátító gyerekek is forgathassák a könyvet. Bár bizonyos kötelező elemeket nem hagyhatott ki, mint például a jó vezér–rossz tanácsadók kliséjét, mely a Rákosi-korban nyilvánvalóan aktuális mondandót hordozott, a regény nagy, máig ható sikert aratott, ebben az esztendőben is kiadták, talán nem a centenárium miatt, hiszen 2007-ben is megjelent. Hogy ma is olvassák a kisdíjakok, azt mutatja, hogy a Nemzeti Tankönyvkiadó tavaly olvasónaplót is megjelentetett a szöveg feldolgozásának segítésére. Talán meglepő, de az interneten kapható a regényből készült diafilm is.

Alapvetően más a helyzet talán legismertebb művével, az 1960-as Puskák és galambokkal. Sok kiadást ért meg még Tatay életében, azóta viszont igen rossz a híre. A világhálón például ilyeneket olvashatunk róla, hogy „kemény propagandaregény”, „kommunista propaganda, mely minden lapját átítatta” stb. Ráadásul a lexikonokban rosszul is datálják, az Új Magyar Irodalmi Lexikon 1977-re teszi a regény megjelenését, ezt veszi át a Wikipédia is. (Az ÚMIL egyébként több művet is félredatál, a Kinizsi Pált is 1960-ra dátumozza). A Veszprém Megyei Életrajzi Lexikon meg sem említi a művet. Hadd tegyem hozzá, ismerőseim is eltévelyedésnek mondták többnyire, viszont az ország más vidékén élőknek ez a könyv volt az, melyről a szerző neve egyáltalán ismerősnek tűnt. Nyilván az is jelzés értékűnek számít, hogy a következő esztendőben Tatay József Attila-díjat kap. Sikeres, ismert és elátkozott regény. Aki jót mondott róla, az is azt fejtegette, hogy szerencsére akkor nem hatott rá az agitprop, nem vette észre, viszont dicsérte a cselekmény fordulatosságát, az olvasmányosságot.

A regény 1919 őszén játszódik egy vidéki, dunántúli kisvárosban, bányászvároskában. A szereplők gyerekek, elsős gimnazisták, akik meg akarják érteni a világot, azt, hogy mi folyik körülöttük. Hat fiúról van szó, mindegyik külön egyéniség, különbözőek családi körülményeik, a narrátor, aki sok évvel később veti papírra emlékezéseit, például inkább úri családból jön, viszont a sógoránál lakik, szülei papnak szánják, de ő nem erre vágyik. A többi is egyéniség, van köztük kereskedőfiú, van, akit a gépek nyűgöznek le, van, aki gyógyszervegyésznek készül. És van egy bányász fia, kitűnő tanuló, akinek el kell hagyni az iskolát, mivel apjának menekülnie kell. A gyerekek kalandokat élnek át, puskákat rejtenek el egy galambdúcban, innen a regény címe, majd fölfedeznek egy barlangot, segítenek a fiú apjának szökésében, közben erősödik a barátságuk, és sokat megértenek a világból. Kérdeznek, vitatkoznak vallásról, fizikáról, természetről, még arról is tudni szeretnének, mi a kommunizmus, igaz, erre választ nem igazán kapnak.

Érdekes, hogyan alakulnak át az olvasási módok. Ugyanis ennek a regénynek több értelmezési lehetősége is van, az egyik, amit már idéztem. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy vajon abban az időben, mikor a sorok között olvastunk, kissé mást is mondhatott ez a történet. Figyelemkeltő, hogy nem a Tanácsköztársaságról beszélt, hanem később kezdődik a cselekmény, és arról szól, hogy az embereknek menekülniük kell, hogy tüntetőkre lőttek, hogy a hatalommal lényegében mindenki szemben áll, titokban még a hatalom nevében ítélkező bíró is, hogy a sortüzet vezénylő katona részegen azt mondja: „Kiadták a parancsot, hogy lövessék. Én lövöttem, az urak megszabadultak a szorongattatástól. [...] Mert hatalmon lenni, az jó dolog, az finom dolog. De belelővetni a védtelen emberek tömegébe, ártatlanokat, asszonyokat és tisztességes, munkában megöszült öregeket a halálba küldeni, az szörnyű dolog ...”³ Ezekről a mondatokról a sortüzet után bizony más, sokkal közelebbi időszak is eszébe juthatott az olvasónak, idősnek, fiatalnak egyaránt. Mint ahogy eszébe is jutott, hiszen egy hosszú időszakon keresztül így olvastunk, kerestük az utalásokat, a rejtett, az igazi mondandót. Hogy egy másik példát mondjak: Fekete István nem sokkal korábban megjelent Téli berek című könyvének azon jelenetéről, melyben az öreg Matula bácsi azon szomorkodik, hogy elmentek a fiatalok, bizony sokaknak eszébe ötlött az a kétszázezer ember, aki 1956 végén elmenekült hazánkból.

3./ Puskák és galambok. Bp. 1967. 163.

Hogy így akarta-e Tatay Sándor, nem tudhatjuk. Azt viszont igen, hogy profi, okos író volt. És nem véletlenül mereng a regényben a főszereplő azon, hogy talán nem is lehetséges igazi barátság, mert vannak titkok, melyeket nem lehet elmondani. És felteszi a súlyos kérdést: „Az ember arra van ítélve, hogy álarcot viseljen a legjobb barátai előtt is? Áltatnunk kell egymást?”⁴

Vajon Tatay Sándor ily módon is üzeni akart az olvasónak? Esetleg csak elhessegetni azt az érzést, melyről gyakran panaszkodik: a gyávaságot? Vagy erre is, arra is jónak akar mutatkozni? És nem értették meg – avagy nem akarták megérteni a kultúrpolitika irányítói, mikor szinte kultuskönyvvé változtatták a művet? Mert az lett, kár tagadni. Nagyon alkalmas is volt rá. Olvastam olyan kommentet, melyben egy illető arra emlékezik, hogy ezen a regényen tanult meg igazából olvasni. Nem hinném, hogy válaszolni kellene ezekre a kérdésekre. Már csak azért sem, mivel megítélésem szerint nincs esély rá, hogy a Puskák és galambok újra bekerüljön az olvasott, népszerű könyvek közé. Picit sajnálom. Mert megejtő részletei vannak, mert jól működik Tataynak az a két tulajdonsága, melyet – másik könyve kapcsán – Iszlai Zoltán kérlelhetetlen pontossággal derít ki: pompás beleélő képessége és egészséges cinizmusa.⁵

Ez a beleélő képesség és egészséges cinizmus hatja át legjobb ifjúsági regényét, a Bujdosásunk történetét. De azonnal jegyezzük meg: az egészséges cinizmus legfőképpen azt jelenti, hogy elfogadja mindazt, amin úgy sem tud változtatni. Előre elfogadja. Utólag pedig gyávaságnak nevezi.⁶

A Bujdosásunk története személyes emlékekkel átszótt regény. Ifjúsági regény, melynek igencsak ravasz a szerkezete. Már a beszédhelyzete is érdekes: van egy mindentudó író, aki valamikor a 21. század elején földidezi, amit 1999-ben egy Mikus Áron nevezetű, Badacsonyan élő székely, aki árvaházban nevelkedett, mesél arról, hogyan telepedett le a háború végén, 1944-ben a Balaton mellett. Tehát Tatay játszik a személlyel, az idővel és az emlékekkel. Maga a mindentudó író nagyon keveset szólal meg, csupán bevezeti a történetet, utána pedig tagolja a regényt, majd lezárja egy fordulattal. A főszöveg Áron bácsi meséje, méghozzá egy gyerekcsapatnak, három estén át. Ez lehetővé teszi az írónak, hogy az élőbeszéd fordulatait használja, közvetlenül szóljon az olvasóhoz. Ezzel sűrűn él is: „Hej, ti még írhattok ...”; „Ti tán nem is tudjátok ..”; „A szilva nagyszerű gyümölcs, gyerekek...”

A regény háttere a történelem, de csak a háttere, ahogy az a Puskák és galambok esetében is megfigyelhető. Itt is valamennyire sorsfordító időben játszódik a cselekmény, de nem a történelem a fontos, hanem az ember reagálása mindarra, amit a történelem alakulása az ő életében okoz. A Puskák és galambokban a barátság, az emberi kapcsolatok védenek meg, a Bujdosásunk történetében pedig az otthonra találás, a munka, a természet szeretete.

A regény mintájául jól láthatóan két mű szolgál: a Robinson és Gárdonyi Géza gyerekeknek szóló könyve, a Mindentudó Gergely bácsi könyve. A szerkezet a Robinsont követi: a két 15 éves gyermekhős a regény kezdetén magára hagyatva próbálja meg a túlélést, miután megszöktek a leventecsapatától, melyet külföldre akartak vinni; a második részben pedig már az emberek között élnek a kis faluban, álnéven, mint egy idős helybeli asszony unokái. A beilleszkedés, az otthonra lelés történik meg a harmadik egységben (azaz a hazatérés). Defoe regényének megoldásait követik akkor is, mikor a világtól elzárt hegyen kunyhót építenek, vadászattal próbálkoznak, és az angol matróz módjára leltárt készítenek a jó és rossz dolgokról, valamint mindarról, aminek segítségével életben maradhatnak. Ugyanúgy elgondolkoznak az élet nagy kérdésein, mint Robinson: „Mi lett volna ebből az országból, amely felett annyi vihar vonult el, annyiféle hadsereg tiport át az évszázadok folyamán, ha a föld művelőiből hiányzott volna ez a fajta tisztesség? Ha a viharok dúlni segítettek volna, a fosztogatóknak fosztogatni, nem a rendet tartani az élet alaptörvényei szerint, nem rendet teremteni a pusztítás nyomán.”⁷ Minden tapasztalatból le is vonja a következtetést a narrátor.

Érdekes, hogy még Péntek is akad: Laci bácsi és Mici néni, a két üldözött, akit megmentenek, és – valódi Robinson módjára – megtanítják őket a túlélés művészetére. Beszédesebb, hogy a két „Péntek” fővárosi, aki elárvultan mozog a természetben.

A regény rendkívül sok ismeretanyagot tartalmaz. Sokat megtudhatunk belőle: elsősorban a szőlőművelésről, a Badacsonyi vidékének szokásairól, a munkáról, a tájról, a barlangokról, a növényekről. Van egy fejezet, mely a

4./ U.o. 106.

5./ Iszlai Zoltán: *A valóság közelében*. Bp. 1983. Kossuth. 146.

6./ In.: *Lődörgések kora*. Bp. 1977. Szépirodalmi K. 5.

7./ *Bujdosásunk története*. Bp. 1985. Móra K. 72.

Himnusz a szőlőhöz címet is kaphatná. Az idős Mikus Áron (Mindentudó Gergely bácsi módján – valóban úgy, utal is rá, mikor az egyik fejezetnek az a címet adja: Vince bácsi mindent tud) izes Balaton-felvidéki nyelven magyarázza el a kiránduló-üdülő diákhallgatóságnak mindazt, amit a szőlővel tenni kell a telepítéstől a takarásig. Megtudjuk, milyen az angolnyelves oltás, hogyan pusztította el a régi fajtákat a filoxéra, de azt is, milyen módon lehet tárolni a vadkörtét. A tájszavakat, szakkifejezéseket jó mester módjára elmagyarázza.

Tanít emberségre is. Bizony, Tatay Sándornak nem lehetett igazán optimista a jövőképe, hiszen akkor, 1999-ben (idézzük föl, hogy ez a jövő volt, 22 évvel a megírás után) azt magyarázta tünődve fiataloknak, hogy „Furcsa idők voltak ezek. A lelkek alkalmasak voltak a sok megpróbáltatás után a jó érvek befogadására. A hangot kellett csak megtalálni.”⁸ És a világ, de legalábbis a magyar bolygó másik szegletéből érkezett egykori hontalan fiú elmondja azt, amit a szintén 1944-ben ott letelepedő Tatay: „Már réges-régen ezt a Badacsonyt tartom a világ közepének. De abban aztán van is valami, hogy ez a világ közepe.”⁹ (Zárójelben jegyzem meg: a szerző Badacsonyra kerülésében nagy szerepet játszott, hogy Szöcs Istvánnal 1944-ben filmet forgatott ezen a vidéken, a forgatókönyvet Gárdonyi novelláiból írta. Itt ismerkedett meg leendő feleségével.)

A hetvenes években aztán Tatay Sándor úgy gondolja, hogy közvetlenül írja meg emlékezéseit. Elégedetlen eddigi írásaival, egyenetlennek érzi életművét. Szabályos önéletrajzot akar írni, időrendben, de az anyag más irányba viszi. „Tulajdonképpen önéletrajzot akartam, de olyan lírai hangot találtam megütni, hogy az első húsz oldal után elköteleztem magam erre az áttételességre. [...] Olyan gyermekkorról és gyermekeknek is szóló regényt akarok írni, aminek megvan az irodalomtörténeti jelentősége. Ezt kedvenc feladatomnak tekintem. Úgy érzem, most sikerül is”¹⁰ – mondja munka közben az íróbarátnak. Érdemes figyelni: azt mondja, hogy gyermekeknek is szóló könyvet szándékozik írni. Azaz ő is úgy véli, a jó könyv nem csupán felnőtteknek vagy gyermekeknek szól, hanem mindkét korosztálynak.

Ez az ekkor még készülő könyv, a Meglepetéseim könyve 1974-ben jelent meg Kondor Lajos rajzaival. Sikeres a kötet, még ha erre is igaz, amit korábban büszkén panaszkodott, hogy az irodalmi lapok nem írnak róla. Az Életünkben jelent meg egy kis írás, nem is kritika, hanem levél Dénes Zsófiától, igaz, kedvesen dicsérő hangon méltatta. Viszont később többször is kiadták, általában egybekötve a folytatással, a már jóval kevésbé ifjúsági könyvnek minősíthető Lődörgések korával.

Tatay pontosan látja, a Meglepetéseim könyve lírai önéletrajz. A színhely a szülőfalu, Bakonytamási, a regény pedig a múlt század második évtizedében játszódik. Ezen belül viszont nem követ időrendet, a szerkezetet az emlékezés asszociációi adják meg, egyik érzésből, gondolatból következik a másik emlékkép, így lesz megragadó szépségű a szöveg. Történetet nem lehet írni, hiszen nincs a könyvnek meséje, apró eseménymozzanatokkal találkozunk, melyeket fölidézik az emlékezet, majd gyakran értékel. Ez az értékelés különösen érdekes, hiszen elmosódik a határ a kisgyerek és a felnőtt szempontjai között. Az idősödő férfi visszanéz, felidéz, rekonstruálja, hogyan látta akkor, fél évszázada a világot, a tájat, azt, amit belátott a történelemből, azaz a háborút, a szokásokat, a családot, a barátokat, felidéz sejtelmeit, vágyait, a végén pedig első érdeklődő mozdulatait a szeretet és a szerelem felé. Megpróbálja itt-ott, de csak nagyon visszafogottan megfejteni, mit hozott magával a gyerekkorból, a gyerekkor tündéri és messze sejlő világából, mennyi lehetett a mai férfiből a gyermekben, ugyanakkor azt is keresi, mennyi van még a hajdani gyermekből a korosodó férfiben. Azaz az értékekről is beszél, a jóságról és a gonoszúságról, a bátorságról és a gyávaságról, az igazságról és a hazugságról. Mindezt finom, de határozott iróniával szemléli; ez adja a könyv egyik nagy értékét. Ezért is lehet kedves olvasmánya gyerekeknek és felnőtteknek, azaz a könyv újraolvasható.

Egy példa, hogyan beszél arról, hogy gyáva, megalkuvó lesz az ember. Mikor a románok egy időre bevonulnak a háború végén a faluba, miként magyarázzák meg a lakosok maguknak, hogy nem bűn kitűzni a román zászlót: „nem az számít, mi lóg a templomtornyon, hanem hogy mi van a szívben”.

Ezt mondogattuk, mikor kitettük az érkező románok tiszteletére a zászlójukat. De Langék valamelyik nagyobb lánya arra tanított, hogy az Isten előtt is csak az számít, mi van a szívben.

– Lehunyom a szemem, és arra figyelek, mi van a szívemben, a szám pedig mondjon, amit akar, nem számít.

8./ U.o. 209.

9./ U.o. 5.

10./ Bertha Bulcsu: Írók műhelyében. Bp. 1973. Szépirodalmi K. 400.

Jó kis elmélet volt, nagyon használható. Az idők folyamán – szégyen bevallanom – sokszor éltem vele.”¹¹ És hogy az ironia teljes legyen, ebben a fejezetben esik szó egy valódi hősről, Miszter Musztácsról, a rettenthetetlen nyúlról, „aki” megöli a támadó görényt.

De emeljük ki a leglíraibb fejezetet is, melynek címe Ez az élet vize, melyben a kisfiú a János vitéz nyomán megálmodja a faluba a csodálatos tavat, melynek vize meggyógyítja a háború rokkantjait, sebesültjeit, megszorítottait. Öröm látni, hogy a Meglepetéseim könyve ott szerepel az ajánlott listán, mely a gyermekábrázolás az irodalomban címet viseli, méghozzá az Ábel a rengetegben és Sütő András Gyermekkorom tükörcserepei mellett.

Nagy kitüntetés ez, hiszen tudjuk, hogy a gyermekeknek, az ifúságnak írni nem könnyű, roppant felelősséget jelent. Erről beszél Tournier említett művében, mikor megjegyzi, hogy ehhez „roppant tehetség kell, amely nem biztos, nekem megvolt”.¹² És tegyük hozzá, hogy Gárdonyi Géza, mikor megtudta, hogy ajánlott olvasmány lesz az Egri csillagok, szinte pánikba esve nekiállt újra átírni mondván, hogy a gyerekeknek, diákoknak csak tökéletes művet szabad a kézbe adni.

11./ *Meglepetéseim könyve*. Bp. 1974. Móra K. 52.

12./ *Tournier*. *Ibid.* 28.

